

JOÓB SÁNDOR

MAGYAR VIRCSAFT

ÖRKÉNY : KULCSKERESŐK

„Mit bámul? Nem látott még repülőgépet?” veti oda Fóris parancsnok egy tátott szájú trafikosnak, miután épségben landol negyven utasával és kilencfőnyi személyzettel a Kőztemető bejárata előtt, ahol szép aranybetűkkel az van kiírva a kapu fölé, hogy „Feltámadunk”. Fóris előzőleg átszáguld egy mezőn, majd egy futballpályán, ahol félbe kell szakítani a meccset, mert a gép jobb szárnya lenyírja az egyik kaput; később kiér a repülővel az autókkal zsúfolt főútra, de itt szabályosan, az úttest menetirány szerinti jobb oldalán közlekedik-hogy repülőgépével ne zavarja meg a közúti forgalmat.

Miért is kell egy ilyen - valljuk be azért, nem szokványos - leszállásból olyan nagy ügyet csinálni? Elvégre senki sem sérült meg, mind a negyven utas épség-ben, igaz, biztonsági okokból kicsit lehaboltózva és a történetek miatt talán a szokásosnál idegesebben, de földel ért a temető kapujában.

Ahhoz, hogy egy simának induló leszállásból ilyen árkon-bokron át vezető ámokfutás legyen, egyáltalán nem kell nagy hibát elkövetni. Amikor ugyanis egy széllel kiképzett gép alól, mindössze egy másodpercen múlik, hogy Fóris ne az ilyenkor szokásos biztonsági elő-írások szerint cselekedjen, hanem úgy döntsön, megpróbálja még tökélete-sebben végrehajtani a landolást, rá- adásul úgy, hogy az utasok ebből sem- mit se vegyenek észre. Neki ugyanis olyan a természete, hogy válsághelyzetekben nem elégszik meg a minden-ki által alkalmazott fogásokkal, ő bizonyítani akar, látványos nagy tettet végrehajtani, olyat, amilyenre az irányító-toronyban is összenéznek. A kérdés az, hogyan ítéljük meg azt a különbséget, ami a Fóris-féle leszállás és a sima, mindennapos földet érés között van. A végeredmény ugyanaz, csak hát a körülmények és az idegek... Akkor most Fóris pancser vagy hős?

Örkény Kulcskeresőkjében az új lakótelepi lakásban összezárt emberek

egy titokzatos idegen hatására végül egytől egyig elhiszik, hogy Fóris normálistól eltérő leszállási manővere tulajdonképpen hőstett. Bolyongó, az idegen, ugyanis olyan „morfiomot” fecskendez az emberek lelki vérkeringésébe, amelytől a keserű kudarcok megszépülnek, és végső soron túlélhetővé válik az élet. Pedig ez a furcsa alak - az emberben munkáló önámítás Örkény által megszemélyesített figurája - nagyon egyszerű eszközökkel dolgozik: elmondhatja töviről hegyire, mi és hogyan történt, és segít a tényekhez

Fórisné: Básti Juli

olyan értelmezést találni, amely menti, sőt sikeré magasztalja a kudarcot. Nagy kérdés persze, hogy beszélhetünk-e ma egyáltalán tényekről, vagy minden csak nézőpont kérdése, s akkor beszélhetünk-e még jóról és rosszról, hibáról és hőstettéről.

Örkénynek szemére is vetette a kortárs kritika, hogy darabjában nem foglal egyértelműen állást a Bolyongó-féle sunyi áltatókkal és a Fóris-féle önáltatókkal szemben, hisz az író a *Kulcskeresők* figuráit minden emberi gyengeségük mellett érezhető szeretettel (de nem feltétlen egyetértéssel) ábrázolja. A darab világában szinte minden rosszul vagy egyáltalán nem működik, mégis megy minden a maga útján, talán éppen azért úgy, ahogy, mert minden ilyen tökéletlen. A barátságos mekkmester, Benedek tevékenykedése folytán leesik a plafonra fölszerelt lámpabura, kimegy a biztosíték, kiesik a zárból a pöcök, ami miatt aztán nem működik a zár a kijárat, pontosabban a bejárat) ajtón, hiszen a darab első felében zajló metaforikus értelmű kulcskeresés végén már csak bejönni lehet a lakásba, de kimenni onnan, akár kulccsal vagy anélkül - lehetetlen. Nelli (Básti Juli), a pilóta ideg-összeroppanás szélén álló felesége végleg otthagyná ezt az egész életét jelképező új lakást, de hát a beköltözés miatt kialakult nagy

összevisszaságban nem leli a kulcsot sem az ajtóhoz, sem működésképtelen házassága megoldásához. Bár Örkény a Kulcskeresőkben komikus keretek között dolgozza fel a sikertelenség túlélésének stratégiáját, attól tartózkodik, hogy ezt egyértelműen a magyarokat sújtó betegségnek vagy ellenkezőleg: nemzeti karakterünk pozitív vonásának tüntesse fel.

Máté Gábor rendezése nem korlátozza a darab humorát, nem teszi ellenszenvenné a figurákat, a zárlat komor hangvétele alapján azonban még-is inkább átoknak, mint áldásnak lát-tatja Fóriséknak ezt a tényeket önmegmentségként átértelmező felfogását. A lakótelepi helyszínen persze Örkényre jellemző történelemfilozófiai parabolát is látunk, így a felmutatott helyzetekben Fóris kudarcai mögött ott vannak történelmünk mélyrepülései is a vakmerő landolásokat végző Rákócziakkal, Kossuthokkal, Kun Bélákkal együtt (ezt a három nevet Örkény szerepelteti így egymás mellett!). Fórisék példázata ezért nem igazán alkalmas arra, hogy mai rendezésekben egyfajta tengerentúli optimizmust sugalló, „keep smiling” iránydarab legyen.

A dráma szövegét, főként az első részt, tematikai és dramaturgiai okok-

ból erősen megkurtították. Az átdolgozás révén olyan hangsúlyok kerültek az előadásba, amelyek a darab uralkodó komikus vonulata mellett a negatív hangokat erősítik fel. Mai közérzetünkre jellemző szomorú kilátástalanságot sugall, hogy Nelli, a feleség itt már nem akar új életet kezdeni, csak egyszerűen kinyitná a gázcsapot. Az Ej uhnyem helyett a Darumadár fenn az égen kezdetű dalt énekelik a mulatozók, s disszonáns kísérettel ez határozza meg a befejezés nem éppen optimista kicsengését is, utalva arra, hogy mindez bizony rólunk, magyarokról szól. A kitérőkkel, fárasztó cselekménybonyolításokkal telített első rész meghúzósa elkerülhetetlen volt, a váratlanul betoppanó, egy emeletet tévedő hullaszállítók hatásos epizódja azonban szerencsére megmaradt. A sok húzással sikerült feloldani az eredeti darabnak azt a zavaró aránytalanságát, amely abból fakad, hogy az erőletetlen túlméretezett bevezetéssel kétfelvonásos darab született a tulajdonképpen egyfelvonásnyi anyagból.

Minden átdolgozás ellenére azonban a Katonában így is elég nehézkesen halad előre ez a bizonyos bevezető, „kulcskereső” rész. Sok üresjárat, szövegtevesztés-gyanús kínos csönd és feszengés teszi akadozóvá az első húsz perct. Ezen csak Básti Juli nagy mesterségbeli tudásra valló magánszámái enyhítenek, a többszereplős jelenetek ugyanis alig-alig állnak össze. Básti harsány eszközökkel, de finom megfigyelésekkel rajzolja meg az idegronc Nelli karikatúráját, amelyben a neveltségesség mellett azért hihető is a lelki szétziláltság ábrázolása.

A perspektívát kiemelő egyenes vonalakkal meghatározott díszlet (Horgas Péter) érdekes módon egyszerre nyújtja a szűkösség érzetét és a nézők számára az átláthatóság lehetőségét is. A nézőtérre merőleges falaknak ugyanis csak néhány centiméter magas keresztmetszetét látni, így tekintetünk - akár a filmekben a falakat átjáró kamera - szabadon kísérheti az egyik helyiségből a másikba átlépő színészeket. A két álfal által három részre (kis szoba, nagy szoba, előszoba) osztott játéktér hatásos együttlátásokra is lehetőséget ad, amikor például az újra összehozott Fóris házaspár az ágyban hentereg a takaró alatt, a jókedvű többiek pedig a szomszédos szobába húzódvá nyakalják a pezsgőt és énekelnek. A földből alig kiemelkedő falakat végig komo-

lyan gondolja mindenki, azaz a színészek következetesen csak az ajtón keresztül közlekednek, egyedül Bolyongó lép át önfeledten a falon, s ez az apró mozzanat jelzi, hogy a rendezés eljátszik ennek a lakásról lakásra járó gyanús jótét léleknek a metafizikus értelmezésével is. A szabadíszlet ablakai nem az üres színpadi háttérre néznek, hanem a szemközti panelház ablakaira. A tér ezzel azt a jelentést sugallja, hogy ugyanez a történet bármelyik másik világító ablak mögött lejátszódhat. A rémálomszerű zárlatban ráadásul a szomszéd ház egész kulisszája előrébb húzódik a háttérből, s ablakai már szinte bebámulnak Fórisék szobájába, ezzel véglegesítik az „össze-tartozunk, össze vagyunk zárva” érzését.

Az akadozó előadás, úgy tűnik, először a „sötét”-jelenetben talál magára. Kimegy a villany, s a vaksötétben bármit és bárhogy mondanak is a színpadon, minden izgatott nevetést fakaszt. A színészek szinte egy csapásra megtalálják a megfelelő ritmust, a megszólalások, csörömpölések optimális időzítését; tulajdonképpen csak ekkor áll pályára az előadás. Ezt követően valaki mindig megfelelő időben veszi át az események irányítását, s szinte így, vállról vállra adva viszi végig a társulat a játékot. Az itt dramaturgiai okokból is meglendülő cselekmény legfőbb motorja Bolyongó, aki aprólékos részletességgel rekonstruálhatja Fórisal a gép leszállását. Lengyel Ferenc képes igazi feszültséget teremteni fuldokló hanghordozásával, ideges mozdulataival, az arcára kiülő átélt erőfeszítéssel. Az ő Bolyongó-alakítását tartom ebben az előadásban a legjobbnak. Jóságos megváltó helyett néhol kifejezetten pimaszul és toladóan viselkedik,

puhán ólálkodik az emberek között a lakótelepi optimizátor. Az evilágiság mellett Lengyel alakításán az is érezhető, hogy nem ide tartozik, kívülről jön, sőt, talán nem is létezik - tényleg csak a megtépzott lelki életünket egyensúlyba hozó mechanizmus színpadi megszemélyesítője.

Bolyongóhoz képest Fóris vaskos realista figura, akit Újlaki Dénes erős kézzel tart féken, komikumot kínáló gyengéit nem játssza túl, s így a kevesebb több lesz egy-egy mérnöki pontossággal elhelyezett poénnal. Hollósi Frigyes Benedek szakiként hasonló rutinnal durrant el néhány tőle jól ismert és a közönség által szeretett petárdát, annál feltűnőbb azonban, milyen nehezen találja meg helyét és hangját az előadás első felében. A Lengyel, Újlaki és Hollósi által üresen hagyott helyeken jön elő Csákányi Eszter, azaz Erika néhány nagy pillanata. A fokozatosan lerészegedő hervadó liba ilyenkor egésztestében vibrál, kezével, lábával esetlenül hadonászik, és megállás nélkül igazgatja frissen dauerolt hajzatát, valamint a blúzt pezsgőmármortól pihegő keblén. Csákányi önfeledt bohóckodása néha a háttérben is folytatódik, s a szöveget mondó színészek ilyenkor értetlenül néznek ki a közönségre, mitől ez a nagy derűtlenség.

A két fiatal (Pelsőczy Réka és Rajkai Zoltán) nem igazán vesz részt ebben a színpadi humorstafétában, tény, hogy szerepük nem is igazán alkalmas erre. Pelsőczy Réka nem tudja teljesíteni azt a csak látszólag könnyű feladatot, hogy természetes módon játsszon el egy egyszerű fiatal lányt. Míg Berzsényi Krisztina jelmezei az idősebbek esetében egytől egyig találóak, és harmonikusan illeszkednek a színészekhez, a két

Jelenet az előadásból (Koncz Zsuzsa felvételei)

fiatal öltöztetése igencsak kimódoltnak tűnik. Persze ez abból is fakadhat, hogy az idősebb szerepek jól körülírható karakterek, de Katinka és Bodó figurája nem mutat fel igazán releváns jellemvonásokat. Persze ma nem is könnyű megmondani, milyen is egy átlag egyetemista lány úgy küllemre, hát még azt, hogy miképpen néz ki egy (külsős!) rádiós.

Pedig Bodónak (Rajkai Zoltán), a rádiópor-ternek igencsak fontos szerepe van a darabban, hiszen a pezsgőtől és Fóris hőssé magasztosodásától megrészegült embereknek ő hozza kintől a hírt, miként is vélekednek az érintett utasok a Köztemető bejárata előtt végrehajtott „hősies” földet érésről. Fontos, hogy a kintől érkező információk révén megismerjük az eset más nézőpontokból származó értelmezését is, de ez már nem kellene ide, mert valljuk be, nézőként kezdtük magunkat otthonosan érezni Fórisék lakásában. A lendületes és élvezetes második résszel az előadás képes rá, hogy felkeltse a nézőben a Fórisék életszemléletével való azonosulás érzését - Bolyongó hatására lassan mi is optimistává válunk saját baklövésünket illetően. Ebben a helyzetben kiábrándítóan hat-

nak a Bodó magnójáról hallható részletek a le szállást átélő utasok véleményével: gyermeksírás, németturista- „Das ist die echte ungarische Wirtschaft” - és az idegenbe szakadt, Nobel-díjas hazánkfia megsemmisítő szavai: „Ha ezentúl megkérdeznék, azt fogom felelni: Micsoda? Hogy mondta? Milyen ország? Ilyen országot én nem ismerem!”

Bodó, a részegek közé zárt józan fiatalember a korábbi értelmezések szerint még a jövő záloga volt, az országnyi méretű önáltatást felismerő értelmiségi, de azén interpretációnak szerint Máté rendezése ezt az alakot is a pesszimista végkifejlet részévé tette. A Katona előadásának zárlatában ugyanis nehéz eldönteni, melyik a sajnálatra méltóbb és nevetségesebb: a részegek eluralkodó jókedve vagy a kis média-mitugrás racionális józansága.

Örkény István: Kulcskeresők (Katona József Színház)
Díszlet: Horgas Péter m. v. Jelmez: Berzsényi Krisztina m. v. Zenei szerkesztő: Sály László. Rendező: Máté Gábor.

Szereplők: Újlaki Dénes, Básti Juli, Pelsöczy Réka f. h., Lengyel Ferenc, Csákányi Eszter, Rajkai Zoltán, Hollósi Frigyes, Árva László m. v., Morvay Imre.

hez, ők teszik teljessé az életet. Mondom, minden hétköznapi, csakúgy, mint a cselekmény: óvoda, játszótér, családi ebéd, kirándulás, úttörő-foglalózkodás, lógás a haverokkal, csajozás, apró-cseprő civódások. Semmi rendkívüli. Aztán nagypapa meghal, a gyerekek felnőnek, szerelmek szövődnek, elmúlnak, Apa és Anya aggódik, örül, szomorkodik a gyerekek sorsának alakulásán, ahol tudnak, segítenek, s közben persze a saját problémáikat is meg kell oldaniuk. A fent elősorolt életpillanatok - színpadi jelenetek - találmira kiragadott mozzanatok az előadásból, éppen csak a lényegre feledtem el említeni: Schilling színpadán minden hétköznapi pillanat, esemény a mindent elborító örület-mocsok-szerencsétlenség tenger egy-egy cseppje. Valamennyi élénk tált szituációnak nyilvánvalóan elképzelhető - pontosabban: elképzelhető lenne - egy végső soron megnyugtató, békét-boldogságot sugalló megoldása (talán nem ezt szüktették és szüktetik nap mint nap - rendszerváltozás előtt és után - egyforma hévvel a nagy médiasorozatok, a *Szabó család*, a *Szomszédok* vagy dollár-mázzal leöntött változataik, a *Dallas* és társai?). Schilling színpadán iszonyatos erővel érvényesül a mindennapi hazugságok lelepleződése. Éppen csak egy picikét kell megkaparni a felszínt, s például a békésnek induló családi ebéd résztvevői az okádásig vezető egymást-gyilkolásig jutnak el. A baráti (gazdag) házaspár könnyed csi-csergése éppolyan megoldhatatlan poklokot rejt (meddség, iszákosság, egymás gyűlölete), mint Anya és Apa egykori, állítólag boldog egy-másra találása (Apa katona volt, nagy reményű repülő, Farkas Berci lehetett volna belőle, ha a lány, akivel néhány meggondolatlan percet töltött, magához nem láncolja a szíve alatt moccanó új életsarolásával). A „haverok” az ovitól kezdve csak csúfolni, megalázni való hülyét látnak Kicsiben, aki, lassanként halmozódó tapasztalatainak hála, egyre jobban bezárkózik a kényszerűség-ből-védekezésül maga köré épített falak közé. Csillagváros. Mint Csehov *Három* nővérének Moszkvája. Kicsi ide akar eljutni, ez minden vágya, éppen csak be kell fejeznie itt egy-két dolgot, aztán majd... De persze nincs aztán, csak örült, pornólapon nyáladzó Nagyapa van, nyomorult, pitiáner, időnként undorítóan üzekedő szülők, bornírt úttörővezető és bigott-örült pap, mindenkin átgázoló, erkölcsi érzék nélküli haverok, gyűlölködő, gonosz hű, mindent ígérő, de reménytelen szerelem. Hazugság, gazemberség, egymás sárba tiprása mindenütt. Hát nem teljesen logikus, hogy ebben a világban csak megörülni lehet? Idiótának nézik Kicsit. Rendben. Az is (az előadás műfaji megjelölése is erre utal: *idióta tragédia*). De még mindig sokkal inkább ez a tiszta szemű, világjobbító idióta, mint a mezete-lencsiga-tenyésztés örületébe kergetett, felcsinált és elvetélt hűg vagy a mosolya mögött

KARSAI GYÖRGY

S. Á. KETTŐS ÉRETTSÉGIJE

Kicsi, avagy mi van...

Felrobbantani a világot. Ennyi, se több, se kevesebb, amit Kicsi - polgári nevén Aranyos Jánoska, a hetvenes évek eleji magyar átlagcsalád átlaggyermeke - huszonhárom évesen célul tűzött maga elé. Kedves, értelmes fiatalember Kicsi, ő hív minket, nézőket a Merlinben, hogy a tett elkövetése előtti pillanatban tekintsük át együtt az elhatározásáig vezető utat. Elkezdődik a játék, de Kicsi, ez a Krisztusból, Odüsszeusból, Hamletből és még ki tudja, hány magányos hősből gyúrt alak végig velünk, nézőkkel marad, bizonyos pillanatokban kiszól, megállítja a történetet, magyaráz, kiigazít, szünetet rendel el, egyáltalán: kommunikál velünk. Tisztán, logikusan, előttünk építi életútját, amelynek nem is lehet más végállomása, mint az egész elpusztítása. Igaza van.

Schilling Árpád egyetlen mondatra építette fel a történetet: egy huszonhárom éves fiatalembernek elege lesz abból, hogy mindenki kitol vele. Ez sablonos, semmitmondó összefoglalás; a világ bármely táján, bármely korban elmondható: a

fiatal emberek úgy szokták érezni, hogy az egész világ összeesküdött ellenük. Kis túlzással azt mondhatnánk, ez az életérés akár egészséges is lehet, hiszen ez táplálta és táplálja a világ megváltoztatására irányuló nagy kísérleteket.

Am az ilyen és ehhez hasonló mondatok drámává csak a mögöttes világ megmutatásával bővíthetők. Schilling ezen a mondatán kilenc hónapig dolgozott a csapatával, nagyrészt azokkal a színészekkel, akikkel az Arvisura Színházban, majd saját társulatában, a Krétakör Színházban is együtt dolgozott (ahogy a színlap mondja: a színészek improvizációinak felhasználásával írta és rendezte Schilling Árpád). Improvizációk sorából szenvedték ki tehát a most látható előadást. A hírek szerint négy változat készült el, ezek közül a mostani a legkiforrottabb, egyúttal pedig a legrövidebb - így is jó két és fél óra -, és egyáltalán nem biztos, hogy a későbbiekben nem változik tovább.

Kicsi családja a hetvenes években indult tipikus magyar család: anyu-apu-lánygyerek-fiúgyerek. Persze együtt laknak a nagypapával. Időnként betoppan egy baráti házaspár. Haver, barátnő, tanár, pap tartoznak a mikrokozmoszba